

gazdagítja. Olvashatunk többek között a két világháború közti időszak könyv- és lapkiadásának helyzetéről, az alsólendvai és a becsei nyomdák történetéről, a *Magyar Szó* 1945 utáni kiadói tevékenységéről, a vajdasági naptárkiadás egy évtizedéről és egy korábban alig kutatható témáról: az 1945–1995 közötti vajdasági magyar nyelvű egyházi kiadványokról.

Külön fejezetben találhatók a könyvtárakkal kapcsolatos írások, amelyekben a könyvtárosképzés, a bibliográfia-készítés, a hungarika-kutatás és az olvasószolgálat kérdéseiről olvashatunk. A 4. fejezet az olvasással kapcsolatos írásokat, az utolsó pedig kapcsolattörténeti cikkeket tartalmaz. Ezek között található pl. a „Vuk és az Egyetemi Nyomda” c. cikk, amely először a *Magyar Könyvszemlében* jelent meg. E zárófejezetben kapott helyet az a bibliográfiai összeállítás is, amely a jugoszláv népek 1957–1987 közti magyar nyelvű irodalmát tartalmazza. A kötetnek a magyar-délszláv szellemi kapcsolatok történetével foglalkozó írásai harmonikusan kapcsolódnak a vajdasági magyar kultúrát bemutató tanulmányokhoz és cikkekhez, és ez akár jelképesnek is tekinthető.

KÓKAY GYÖRGY

Szilágyi Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája. Debrecen, 1998. Kossuth Egyetemi Kiadó, 4911. (Csokonai Könyvtár 16.)

A recenzens – a 18. század irodalmának fiatal kutatójaként – nehezen tudja (tudná) elfogultságát leplezni a könyvvel kapcsolatban. Szilágyi Márton monográfiát írt, a nagy irodalomtörténetek korábban szinte kizárólagos műfaját jelentősen átértelmezve, poétikáját újrafogalmazva. A szerzőt idézve: „Ez a könyv kísérlet, több szempontból is. Tárnya a XVIII. század végének egyik legfontosabb folyóirata, a Kármán József és Pajor Gáspár szerkesztette *Uránia*. Önmagában egy ilyen típusú vizsgálat is kísérlet lenne, hiszen monografikus igényű, sajtótörténeti vizsgálatok nem születtek az utóbbi időben egyik XVIII. századi, hazai fo-

lyóiratról sem. Csakhogy ambícióm az volt, hogy ennél tágabb területet fogjak át.” (7.)

A könyvben alkalmazott módszer sok szempontból tanulságos, ezért nem lesz érdektelen – talán a szakma szempontjából sem –, ha recensens nem pusztán a kötetben felmutatott eredményeket ismerteti, hanem teszi ezt a kötetkompozíció elemzésén keresztül. Már csak azért is választható ez a megközelítési mód, mert a könyv egyes fejezetei önálló publikációkként korábban jórészt már olvashatók voltak. Az újdonság nem – csak – az eredmények újbóli kimondásában, hanem a kimondás megformáltságában, kompozícióba rendezésében található fel.

A szerző már az idézett mondatokban szakít bizonyos hagyománnyal: a tárgy valóban az *Uránia*, de nem „csak” a folyóiratnak a története. Erre utal már az eső hallásra „furcsának” tűnő cím is. Eleve leszámol annak lehetőségével, hogy a könyvben egy folyóirat saját korabeli – és tegyük hozzá: a hagyomány által kialakított – kontextusából kiszakított történetét fogjuk olvasni. A folyóirat két személy „tulajdonává” válik. Az, hogy Pajor neve a mellérendelő szerkezetben egyenrangúságot fejez ki, nem kellene, hogy meglepő legyen. Eddig is tudtuk, hogy két fő(?) szerkesztője volt a lapnak. De nem mindegy az, hogy a két személy a címben is egyenrangúnak „neveztetik.” Ez már valóban ütközhet – korábbi – elvárásainkkal. (A recenzens ezen a ponton, a könyv elolvasása után nem érti, hogy Schedius neve miért nem szerepel a címben.)

Az első fejezetben a szerző kritikátörténeti szempontokat alkalmazva próbálja meghatározni, körülírni azt a hagyományt – és annak születését –, amelyből eddig Kármán- és a csak vele kapcsolatban említett *Uránia*-receptciónk eredeztethető. Meggyőzően bizonyítja, hogy Kármán-képünk mögött a Toldy Ferenc nevéhez köthető történetietlen átértelmezés és „újrafelfedezés” (valójában annak félreértése) áll. Toldy az első, aki számára nem az *Uránia* a fontos, hanem egy kiindulópontként jellemezhető fikatív – hiszen bizonyos okok miatt „létrehozott” – személy, akit ő Kármán Józsefnek

nevez el. Az *Uránia* csak annyiban fontos, hogy benne található a Kármánnak tulajdonított életmű jelentős része. Egy tekintélytől eredeztethető kanonizációs folyamat esetlegességére figyelmeztet a következő kijelentés: „Ha a folyóirat hátrahagyott anyagából bizonyos szövegek Pajor nevéhez kötve kerültek volna bele Toldy előadásába [1843. Kisfaludy Társaság, HB], akkor az interpretációs sémák akár egy másik szerzői név köré rendeződve is elkezdhettek volna működni.” (119.) Hogy ez nem történik meg, kimondva-kimondatlanul Toldy akarata, hiszen ő nem az *Urániát*, hanem Kármánt akarta újra-felfedezni. (1843-at megelőzően akadt, aki Pajornak tulajdonította a *Fanni' Hagyományait!*) Kármán szerepének túlsúlyozása, helyesebben a Toldyra visszavezethető kultusz máig ható működése akadályozta eddig az *Uránia* monografikus feldolgozását, mint ahogy az *Urániában* található nem Kármánnak tulajdonított cikkek alulértékelését is. „Az, hogy az *Uránia* szövegeinek a kiadása Toldytól kezdve mindig a feltételezett és megkonstruálandó Kármán-életmű köré szerveződött, óhatatlanul elszakított bizonyos összefüggéseket a cikkek között is; hadd utaljag arra, hogy néhány [...] írás azért nem jelent meg soha 1794–95 óta, mert az irodalomtörténeti tradíció nem Kármán-műnek minősítette.” (122.) A kialakuló kultusz tulajdonsága, hogy kijelentései megkérdőjelezhetetlenségük folytán axiomatikussá váltak. Ritkán merült fel a megkövült tradíción belül a rákérdés lehetősége.

Szilágyi Márton érdeme, hogy nem a leszámolás szándéka vezeti könyve írásakor. Az elfogadás vagy elutasítás ugyanúgy növeli bármely tradíció jelentőségét. A szerzőnek nem ez a célja. Kritikatörténeti fejezete egyértelműen bizonyítja, hogy a Toldy eredeti koncepcióját félreértő, de ugyanúgy alapjában történetietlen Kármán- és *Uránia* interpretáció zsákutca. Ehhez a felismeréshez természetesen csak a tradíció igen alapos elemzése során juthat el.

Rendkívül szimpatikus és példa értékű, hogy nem foglalkozik a korábbi interpretációk igazságértékével. Nem szándéka – pedig a

könyv műfajában benne rejlik: erre utaltam a poétikai ártérkeléssel – egy újabb „nagy történet” megírása. Nem nevezi kizárólagosnak saját kutatási eredményeit sem, inkább figyelmet következtetései esetlegességére, a további kutatás és elemzés lehetőségére.

Pedig a második fejezet szakmai szempontból kiváló mikrofilológiai szövegvizsgálatai sok irodalomtörténésznek adhatnának alapot egy új értelmezési kánon kizárólagosságának hirdetéséhez. Anélkül, hogy a többi fejezetet egy kicsit is alábecsülném, számomra az itt dokumentált módszer a leginkább példaértékű. Ez a fejezet meggyőző bizonyíték az irodalomelmélet kontra irodalomtörténet vita értelmetlenségére. A könyv (és mindenekelőtt a második fejezet) tökéletes bizonyíték arra, hogy mennyire nem nélkülözheti az elméleti indíttatású újra- illetve átértelmezés, a hagyomány lebontása illetve újraépítése a kritikatörténeti, a recepcióesztétikai, a történeti-poétikai és a sajátos manapság sokat kárhoztatott – aminek azért alapja is van – mikrofilológiai módszer (stb.) alkalmazását. Az irodalommal való foglalkozásnak tétje van, irodalomelméleti ismeretek nélkül nincs irodalomtörténet; a mikrofilológia mint módszer alkalmazása nélkül viszont nem képzelhető el az irodalomtörténet által megjelölt szöveg felé fordulás. (Talán belátható, hogy a filológia kifejezéshez tartozó jelentésmezőt az elmélet hátrányára bővíttem.)

A szerző az *Uránia* szövegeinek nem csupán az eredetét vizsgálja, hanem azok egymáshoz való viszonyát is. Sőt a legtöbb szöveg esetében a lehetséges (kevés adat maradt fenn, azért csupán lehetséges) recepcióra is kitér, „mellesleg” lebontva ezzel a korábbi hagyomány(ok) megcáfolhatatlannak hitt alapjait. Meggyőzően bizonyítja, hogy a cikkek nagy része fordítás, jó esetben átdolgozás. Kármánék szerkesztői eljárását jellemzi, hogy egy forrásból több cikket is fordítanak. Az egyik legtöbbször felmerülő forrás az évtizedekkel korábbi bécsi folyóirat, az *Anzeigen*. Innen a legtöbbször átültetett szerző Karl Gottlieb von Windisch, aki egyébként Schedius veje volt. (Schedius az *Uránia* egyetlen névvel megjelölt szerzője).

Windischnek egy kultúranropológiai vizsgálataokra is okot adó cikkén kívül (A' nagy 'Sídogyűlésről) inkább a praktikus témájú írásait hasznosítják. Talán ez is összefügghet azzal, hogy az eredeti kifejtett szándék szerint női olvasókat céloznak meg a lappal. Bár a lap megszűnése éppen ennek a rétegnek a hiányára bizonyíték (tehát oka inkább gazdasági, és nem a „fokozódó elnyomásban” keresendő; számomra ezt elfogadhatóan bizonyítja a szerző).

Sorolhatnánk tovább a szövegeredetek és -leszármazások meggyőző filológiai cáfolatait és bizonyítékait. Egy dologra azonban mindenképp ki kell térni, ez a folyóirat korabeli recepciójának kérdése. Köztudott, hogy az *Uránia*-nak az európai felvilágosodás filozófiai és eszmei irányait tükröző írásai csak a 19. század elején kerültek befogadásra. Erre magyarázatot adott az az általában metaforákat alkalmazó eljárás, amely „állócsillagként”, értsd: magányosként, korát megelőzőként mutatja be a lapot, aminek egy fiktív Kármán-kép az oka. A szerző ellenben meggyőzően bizonyítja, hogy „az *Uránia* bizonyos szövegei beépülhettek a Patzkó-féle kalendáriumba, s így egykorúan a legnagyobb tömeghatású kiadványtípus olvasmányaivá is váltak.” (292.) Ebből vonja le a következtetést: „...bizonyos szövegek igenis populárisnak tekinthetők, sőt annak is bizonyulnak, feltételezhető tömeghatásuk igen jelentős lehetett”. (293.) Az *Uránia*-nak ezzel a praktikus populáris oldalával (ami a programból kiolvashatóan a szerkesztők feltett szándéka szerint jellemzi a lapot), Szilágyi Márton foglalkozik érdemben először.

Kármán és Pajor biográfiáját írja meg a szerző a harmadik fejezetben. Pajoré eddig egyáltalán nem volt megírva, az utolsó Kármán-biográfia is több mint ötven éves. Nem nevezhető ma már szokványos irodalomtörténeti műfajnak a biográfia, ezért idézem a magyarázatot: „A biográfia újragondolásának feladata tehát inkább a komoly forráskritika próbája: el kell választani a tényeket helyettesítő legendákat a valószínűsíthető vagy éppen bizonyos adatoktól.” A meglepő – vagy talán nem is az –, hogy Kármánról valóban igen ke-

veset tudunk, szemben a sokáig háttérbe szorult Pajorral. Az *Uránia* létrejötte szempontjából bizonyítottan meghatározó jelentőséget kap mindkét szerkesztő szabadkőművessége. Az már inkább feltűnő, hogy ennek nem igen találjuk visszhangját magában a folyóiratban, szemben Kazinczy *Orpheusz*ával. Mindenesetre leszámol azzal az illúzióval a szerző, hogy a szerkesztők életének alapos(abb) ismerete az *Uránia* interpretációjához bármiféle segítséget nyújtana. Ennek hangsúlyozása a Kármán névéhez kötött *Fanni' Hagyomány*jaival kapcsolatban különös jelentőséggel bír.

A *Fanni' Hagyományai* – elnézést a kifejezésért – című szöveggel kapcsolatos filológiai, történeti-poétikai problémákra a szerző már az első fejezetben, a Kármán-kultusszal és Toldy interpretációs, rekonstrukciós eljárásaival kapcsolatban kitér. Az utolsó fejezetben ennek és a másik nagy jelentőségű szövegnek: *A' nemzet' tsinosodásának* elemzése található.

A szerző új irányt jelöl ki a *Fanni' Hagyományai* összehasonlító poétikai elemzése során: magyar nyelvű kontextusban is keresi a lehetséges párhuzamokat, s Kazinczy *Bácsmegyé*ének elemzésével igyekszik bizonyítani egy olyan elvárási stratégia korabeli meglétét, amely a *Fanni' Hagyományai* befogadása során is működésbe kellett hogy lépjen. Éppenséggel az, hogy a levélregény műfaja – az egyes szám első személyű narráció – nem lehetett ismeretlen a korabeli befogadó számára, pontosabban az, hogy a befogadó mindezek ellenére nem vonta kétségbe az ilyen művek fiktív voltát, új megvilágításba helyezheti Kármán újításait is. Ennek lényegét újra csak az *Uránia* felől közelítve érthetjük meg. A folyóirat egy hirdetőműben megjelent rovatbeosztásában a szerkesztők egy biográfiai rovatot is megneveznek – talán épp a praktikus jegyében. Ebbe a rovatba lett szánva a kisregény: *Fanni* története. Az egyes szám első személyű narráció nem megfelelő elbeszélő mód a műfaj számára, ez indokolhatja a regény többszintű narrációs eljárást; de ebből következik a (természetesen legendákkal kiegészített, fiktív!) Kármán-biográfiát alapul vevő interpretációs stratégiák alapvető sikertelensége is.

A szerző „közelítése” – mindkét elemzés műfaj-meghatározása: közelítés – *A' nemzet' tsinosodásához* is rendkívül sok továbbgondolásra érdemes konkrét adatot és következtetést tartalmaz. A korábban rekonstruált Kármán-életmű reprezentatív reflexiójaként megnevezett elméleti írás eredetiség koncepciója – pontosabban ennek egyfajta értelmezése – élesen szembeállítható az *Uránia* szerkesztői eljárásával. (Ezen a ponton természetesen értelmét veszti pl. a Kazinczy-Kármán szembenállás túlhangsúlyozása is: ez szintén egy későbbi konstrukció eredménye.) Mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy az eredetiség nem kulcsfogalom az értekezésben, annak oka, hogy az 1800-as évek első évtizedeitől kezdve azzá válhatott, a szöveg megformáltságában keresendő: „egy erősen és hatásosan metaforizált, szép retorikai kidolgozottságú szövegről van szó, amely éppen ezért kínálkozhatott föl a későbbi, erőteljes átértelmezések számára.” (424.)

A debreceni Csokonai Könyvtár sorozat eddig is meglehetősen hangsúlyt fektetett a 18. század végéhez köthető kutatások publikálására. Az általam röviden és talán felületesen méltított könyv igen jelentősen hozzájárul a korszakról kialakítandó képünk formálásához (köszönhetően „elvarratlan szálainak”), de mindenekelőtt a magyar irodalom egy emblematicus figurájának, és most már kijelenthetjük: a 18. század vége egyik legfontosabb folyóiratának újraértelmezéséhez.

HEGEDŰS BÉLA

Szathmáry Tibor: Térkép-kincsek Kalocsán. A Főszékesegyházi Könyvtár atlaszai, térképei, városképei. Kalocsa, 1998. 149 l. + ill. (Miscellanea 3.)

Amíg az egyházi levéltárainkban található kéziratok térképeket nagy gonddal összegyűjtötték és ki is adták (Dóka Klára: *Magyarországi egyházi levéltárak térképei. I–XVI.* Bp. 1989–1992.), addig a könyvárakban lévőket ez ideig kevés figyelemben részesítették. Szath-

máry Tibor könyve az első, amely egy egyházi könyvtár ilyen típusú könyveit számba veszi. A „Cartographica Hungarica” sorozat anyaggyűjtése során jutott el a Kalocsai Főszékesegyház könyvtárába, ahol meglepetve tapasztalta milyen gazdag anyag található a geográfia és topográfia tárgyköréből. A 160 000 kötetes állományból hozzávetőleg 26 000 érinti a földrajz és rokontudományainak tárgykörét. A katalógusszerűen összeállított kis könyvben minden leírt művet illusztráltak az eredeti könyvekből vett térképekkel. Ezzel vizuálisan is közérthetővé tették a kötetet, amely egyúttal egy kiállítás vezetőjeként is szolgál. Jellemző a kalocsai könyvtár anyagának gazdagságára, hogy valamennyi egyházi könyvtárunk közül csak a Debreceni Református Kollégium állománya tartalmaz mennyiségben és minőségben hozzá hasonló nagyságrendű, földrajzi vonatkozású könyvet.

Az első fejezet – bár igen röviden, de minden lényeges tudnivalót tartalmazva – a könyvtár történetét mutatja be. Véltetően már az Árpád-kor végén rendelkeztek kódexekkel, hiszen már 1251-ből vannak adataink a székesegyházi iskola létezéséről. Fraknói Vilmos az érsekség kalocsai és bácsi székesegyházának kincseit (beleértve a könyv- és levéltárat) Esztergom és Zágráb székesegyházainak javaihoz hasonlította. A tragikus sorsú Váradi Péter, a XV. század egyik legműveltebb főpapja volt és neves bibliofil. Vitéz János és Mátyás király pártfogoltjaként bizonyára jeles könyvtára volt, amely azonban a kalocsai érsekség csaknem minden javaival elpusztult.

A mostani könyvtár kezdetét 1784-től számítjuk, amikor Patachich Ádám, a nagy mecénás, magánkönyvtárát végrendeletileg az egyházmegyére hagyományozta. Őt 1759-ben iktatták be a nagyváradi püspöki székbe, s mint ilyen számtalan reformot vezetett be: nyilvános iskolákat létesített és enciklopédikus könyvtárat állított fel. Megbízottai Bécsben, Rómában, Grazban folyamatosan figyelték a könyvpiacot és tájékoztatták a püspököt a kínálatról, aki nagy szakértelemmel válogatta ki a megvásárolandó műveket. Az 1760-ban készült betűren-